

---

## 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu

---

ECEHAN BALTA

---

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK), 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, değişen dünya bağlamında ortaya atılmış, sonuçları açısından başarılı sayılamayacak, ancak bu dönemdeki hem sol hem de sağ muhalefetin aynası olmuş ve aynı zamanda değişen dünya konjonktürünün Türkiye'de sezinlendiği bir Kanun olması nedeniyle önem taşır. Elinizdeki yazının temel tezi, ÇTK'nun, 1930'lu yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan korumacı-devletçi sanayi çizgisinin geç kalmış bir uzantısı değil, bu çizgiden vazgeçilmesinin ilk göstergelerinden biri olduğudur. ÇTK'nun bir "reform" olduğu doğrudur; ancak bu "reform", sonuçları itibariyle, büyük işletmelerin parçalanması ve topraksız köylüye toprak dağıtılması çerçevesinde sosyal adalet anlayışına davalı bir toprak reformu olarak değerlendirilemez. ÇTK herşeyden önce büyük işletmeyi dağıtmamış, tarımsal üretimi artırmak için küçük meta üretiminin yaygınlaştırılması yoluyla orta işletmeleri büyütüştür. Kuşkusuz ÇTK tarımda kapitalistleşme sürecinin ilk adımı değildir. Ancak o dönemde ekilen tarım arazilerinin yüzde 8'ini kapsayan ve mülkiyet rejiminde radikal değişiklikleri gündeme getiren bir kanun olması bağlamında önemli bir adımdır.

Elinizdeki yazı, öncelikli olarak ÇTK'nın hangi bağlamda ortaya çıktığını tartışacak, daha sonra ÇTK Komisyon ve Meclis Görüşmelerine dayanarak, Kanunun niteliğini tartışacaktır.

### 1. Türkiye'nin Ekonomik Politikalarında Tarıma Toplubakış -1923-1950

İlk elden rahatlıkla söylenebileceği gibi, 1923'te siyasal meşruiyetin kaynağının değişmesiyle pekişen burjuva devrimi sürecinden geçerken, Türkiye bir tarım toplumdur. Ancak, sözkonusu dönemde tarımsal üretimin ya da üreticinin varlık koşullarını radikal bir değişikliğe uğratacak önemli bir düzenleme yapılmamıştır. Bilindiği gibi, tarımsal üretim doğanın seyrine bağlı gelişmelere diğer üretim alanlarından çok daha fazla bağlı olduğu için, üretim artışı ya da azalışını iradi olarak denetlemek ancak bir yere kadar mümkündür. Tarımsal üretimin denetlenmesi genellikle üreticilerin pozisyonunda ve buna bağlı olarak üreticinin sahip olduğu toprağın büyüklüğünde yapılan değişikliklerle mümkün alanına girer. 1923-45 döneminde tarımsal üretim, salt fiyat ve vergi değişkenleriyle oynanarak yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemelerin kuskusuz en önemlisi, 1925 yılında Asar vergisinin kaldırılması ve 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun'la birlikte 1856 Arazi Kanunnamesi'nin geçerliliğini yitirmesidir. Buna ek olarak, 1927 ve 1929 yıllarında topraksız köylüye toprak dağıtılması hakkında iki Kanun Meclis'ten çıkarılmış ve devlete ait miri topraklardan 711 bin hektar toprak köylüye dağıtılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000:42). Ancak, bu Kanunlar Şeyh Said isyanından sonraki yeniden yerleştirme politikasının bir uzantısı olarak açığa çıkmıştır.

Bir bütün olarak Türkiye tarihinde süregeldiği gibi, bu dönemde de küçük köylü mülkiyeti egemen toprak mülkiyet tarzıdır (Keyder, 1984:89). 1927 yılında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu hariç 125 hektardan küçük mülk toprakları toplam toprakların yüzde 99,7'sini oluşturmaktadır. 1927 yılında yapılan ilk tarım sayımına göre, çiftçi ailesi başına ortalama 25 dönüm arazi düşmektedir. Meslek sahibi olanlar arasında tarımda çalışanların oranı yüzde 81,6'dır (Kepenek ve Yentürk, 2000:70).

1923-29 arası Boratav'ın "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa süreci" (1998) olarak tanımladığı dönemde Türkiye, dünya ekonomisine hammadde ihraç edip, sınai tüketim malı ithal etmektedir. Düşük bir birikim oranına karşın büyüme hızının görece yüksek olmasını yine Boratav, tarımsal üretim bakımından "altın yıllar" (1998:38) olmasıyla açıklamaktadır. Tarım bu altın yıllarında ekonominin sürükleyici sektörü olmuştur. Bu dönemde iç ticaret hadleri yüzde 44 oranında buğday lehine gelişmiştir (Boratav, 1998:42).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikaları, 1930'lu yıllar boyunca

korumacı-devletçi sanayileşme ile karakterize olmuştur. Bu çizginin birçok öznel ve nesnel nedenin biraraya gelmesiyle açığa çıktığı bilinmektedir. Ancak, 1929 dünya ekonomik krizi ve Serbest Fırka'nın kurulmasıyla birlikte gözler önüne serilen toplumsal hoşnutsuzluk özellikle belirtilmelidir. 1930-39 yılları arasında sanayinin sabit fiyatlarla büyüme hızı yüzde 11.6 (Boratav, 1998:54) olmuş, sanayileşmeyi bu dönemde yaygın bir demiryolu politikası izlemiştir. Tarım kesiminin aynı dönemde yıllık ortalama büyüme hızı ise, yüzde 5.8 olmuştur. İngiltere'nin dünya imparatoru olma konumunun sarsılmasıyla birlikte, sömürgecilik döneminden dolayı sömürgeciliğe geçişin kesinleşeceği İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan dönem, üçüncü dünya ülkeleri için görece bir siyasal bağımsızlık sağlamıştır. Bu siyasal bağımsızlık ve iç ticaret hadlerinin sanayi lehine gelişmesi, tarımın ikincilleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Yine de bu dönemde işlenen toprak 1934 yılı itibarıyla yüzde 10.2 artmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000:71). 1937 yılında toprak mülkiyetinin dağılımını gösteren aşağıdaki tablo, 1927 tarım sayımında 125 hektardan fazla toprak sahibi olanların oranının yüzde 0.3 olduğu düşünülürse, işlediği toprağı artıranların da büyük oranda orta işletmeler olduğunu göstermektedir:

**TABLO-1: 1937 Yılında Toprak Mülkiyetinin Dağılımı**

|                     |      |
|---------------------|------|
| 12 hektardan az     | 37.8 |
| 12-32 hektar        | 27.3 |
| 32-64 hektar        | 17.5 |
| 64-320 hektar       | 11.1 |
| 320 hektardan fazla | 6.0  |

**Kaynak.** *Turkish Information Office Facts of Turkey*'den aktaran Kepenek ve Yentürk, 2000:71.

Selim Deringil'in İsmail Cem'den aktardığı bilgilere bakılacak olursa, 1938 yılında mülk sahiplerinin binde 25'i toprakların yüzde 14'üne sahiptir. 1939 yılına gelindiğinde Türkiye nüfusunun yüzde 70'i geçimini tarımdan sağlamaktadır ve 1940 sayımına göre toplam 17.820.950 olan toplam nüfusun 13.475.000'i kırsal kesimde yaşamaktadır.

Hemen belirtmeli ki, Türk tarımındaki gelişmeleri benzersiz kılan öge, kıt olan üretim faktörünün emek olmasıdır (Keyder, 1984:92). Bir başka ve basit deyişle, orta ve büyük toprak sahiplerinin artması Türkiye örneğinde ortaklığın artması anlamına gelmektedir. Ortakçılık, tarımsal üreticinin ücretli emeğe dönüşmemesinin bir sonucudur. Emek kıt bir üretim faktörü olmasına karşın ortaklığın bir bağımlılık ilişkisi olarak bu denli

yaygınlaşmasının nedenini ise, Bhaduri tefecilik mekanizmasıyla açıklar (aktaran Keyder, 1984:91). Ticaret hadlerinin tarımsal üretici lehine gelişmesi, tefecilik mekanizmasının etkisini zayıflattığı sürece, ortaklıktan bağımsız çiftçiliğe geçiş sürecini hızlandıracaktır (Keyder, 1984:96).

1933-45 döneminde verilen Ziraat Bankası kredilerindeki yıllık artış, bu dönemde tarımsal üretime yönelik devlet politikasını da açıklıkla ortaya koymaktadır:

**TABLO 2: Ziraat Bankası Kredileri 1933-45**

| Yıllar | Tarım Kredileri | Yıllık Artış | Tarım/Toplam Kredi Oranı |
|--------|-----------------|--------------|--------------------------|
| 1933   | 34.2            | -1.7         | 23.5                     |
| 1935   | 31.9            | -3.3         | 20.4                     |
| 1937   | 41.5            | 17.6         | 16.8                     |
| 1939   | 44.6            | -9.9         | 18.0                     |
| 1941   | 57.4            | 13.2         | 17.3                     |
| 1943   | 78.3            | 18.5         | 16.5                     |
| 1945   | 112.7           | 27.6         | 28.4                     |

**Kaynak:** Kepenek ve Yentürk, 2000:72.

Tabloda, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren görülen tarımsal kredilerdeki artış, savaşların en kritik sorunlarından biri olan orduyu beslemeye yöneliktir. Bu dönemden 1945 yılına kadar tarımsal kredilerde düzenli bir artış olmuştur. Ancak, 1933'ten itibaren 1945 yılına kadar toplam krediler içinde tarımın payının da düzenli olarak düştüğü görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarımsal üretim konjonktürle uyumlu olarak yeniden artan bir önem kazanmıştır. Bu yıllarda buğday üretiminin yaklaşık yüzde 50 oranında düşmüş olması (Boratav, 1998:63) ve ithalat koşullarında yaşanan darlıklar dönemi karakterize eder. Devlet, savaş harcamalarının karşılanması için 1942 yılında çıkardığı Toprak Mahsulleri Vergisi ve güncel tartışmalara da sahne olan Varlık Vergisi gibi vergilerle savaş harcamalarının finansmanını sağlamak istemiştir.

Savaş döneminde ticari kazançlardaki artış, sınıai ürünlerden ziyade, tarımsal ürün ticaretinden kaynaklanmıştır (Boratav, 1998:70). Tarım kesimi içinde en yüksek fiyat artışı görülen ürün ise buğdaydır. Benzer bir biçimde tütün ve pamuğun da fiyat artışları üretimdeki daralmayı karşılayacak düzeydedir.

1945 senesi, Türkiye'de tarım sorunu için belirleyici bir dönem olmuştur. Türkiye'de tarımsal politikaların tarihi, iki savaş arası dönem ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem olarak iki farklı evrede değerlendirilebilir (Marquiles ve

Yıldızoğlu, 1998:285). Korumacı-devletçi sanayileşme döneminin arkasından gelen İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan ekonomik politikalar bağlamındaki kesinti; siyasi iktidarın sınıfsal içeriğinde bir dönüm noktası olması bağlamında siyasal; ve korumacı iktisat politikalarından adım adım vazgeçilmesiyle de iktisadi anlamda bir dönüm noktası sayılabilir (Boratav, 1998). Bu dönemde ithalat serbestleştirilmiş, dış açık büyümeye başlamış, dış yardım ve kredi önem kazanmıştır. Dolayısıyla dış pazara dönük tarım, madencilik, altyapı ve inşaat sektörüne ağırlık veren bir kalkınma anlayışı benimsenmiştir (Boratav, 1998). Bu ekonomik politika, değışen dünya dengeleriyle de uyumludur. Aynı zamanda, savaş dönemi ticaret burjuvazisi ve büyük toprak ağalarını zenginleştirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, esas olarak savaş ile birlikte başlayan ekonomik politikaların bir devamı niteliğinde değerlendirilebilir. Savaş ile birlikte 1930-39 arasında hayata geçirilmeye çalışılan ve demiryolu artı sanayi formülü ile karakterize olan korumacı-devletçi sanayileşme çizgisi terk edilmiştir. 1945 yılında Meclis'ten geçen Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile küçük işletmelere ağırlık verileceği, 1947 yılında hazırlanan Kalkınma Planı ile de, önceliğın kırsal kesimde olduğu açıklık kazanmıştır. Söz konusu planın diğer bir özelliği de kırsal kesimin kısa sürede pazara açılmasını sağlayacak olan karayolu yapımına ağırlık verilmesidir. Planda ilgi çekici diğer bir öge ise, yatırımların finansmanıdır. Plana göre yatırımların yüzde 49'unun finansmanı dış yardımdan, dış kredi ve borçlardan sağlanacaktır ki, bu, 1930-39 dönemi arasında gelişmenin finansmanında uygulanan temel politikanın terk edildiğini gösteren yüksek bir orandır (Kepenek ve Yentürk, 2000:92). Bu dönemde, kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarından vazgeçilmiş ve bunların yerini serbest ithalata ve kronik dış açığa dayalı iktisat politikaları almıştır (Boratav, 1998:74). Bu önemli değışimlerin ardındaki nedenlere iyice bakmak, sanayi-tarım arasındaki ilişkiyi de anlamamızı kolaylaştıracaktır.

İkinci Dünya Savaşı, üretim sürecinin uluslararasılaşması ve toplumsallaşması arasındaki temel çelişkinin doğurduğu özgül bir kapitalizm biçimi olarak emperyalizmin dünya hegemonyasını kurmasının bir aracı olarak ortaya çıkmış, ancak yapısal düzeyde kapitalizmin krizinin üstesinden gelmeyi başaramamıştır. Savaşın en görünür sonucu, ABD'nin pekişen hegemonyasıdır. Bunun yanında, savaşın birincil taraflarından olan İngiltere ve Almanya sınai ve mali destek olmaksızın ayağa kalkamayacak hale gelmişlerdir. SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan çok daha güçlü bir biçimde çıkması; ayrıca yeni bir "sosyalist" ülkenin doğması Batı Avrupa ülkelerinde askeri ittifak yanında ekonomik ittifakı da zorunlu kılmıştır.

Ayrıca, Dünya Savaşı'ndan sonra tek tek bağımsızlıklarını ilan eden eski sömürge ülkelerindeki sanayileşme çabalarıyla birlikte, emek-yoğun

sektörlerde rekabete girmeye başlamaları, Batı Avrupa kapitalist ülkelerini kendi mallarının rekabet gücünü korumak için çeşitli önlemler almaya itmıştır. Bu önlemlerin en temelinde ise, iç piyasadaki rekabeti bertaraf etmek yatmaktadır.

Ekonomik mantık açısından, Batı kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra serbest dış ticareti yeniden tercih etmesinin temel nedenlerinden biri, sermayenin en bol ve egemen etken haline gelmiş olmasıdır. Karşılaştırmalı üstünlükler yasasına göre, serbest dış ticaret ihracatı artırdığına göre, ihraç ürünleri sermaye yoğun mallar olacağı için, karı da artıran bir işlev görecektir. Ayrıca, serbest dış ticaretle birlikte kıt olan üretim faktörlerinin de karşılanması söz konusudur. Batı Avrupa'da en kıt olan üretim faktörü ise emektir (Kazgan, 1970:24). Emegın nisbi kıtlığının azalması, reel ücretleri düşüreceği için, emek yoğun sınai mamül ürünler ve tarımsal ürünler konusunda kotalarla dış ticareti kısıtlamak ya da yurtdışından gelen işçilerden kurulu ikincil bir emek piyasası yaratmak gerekmektedir.

Bu durumda, yeni dönem, kapitalizmin yeni bir mahkum etme ve borçlandırma ilişkisine dayanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu dönemde, öncekinden farklı olarak doğrudan sömürgeleştirme yerine, diplomatik yollarla ve uluslararası anlaşmalar, kuruluşlar, borçlandırmalar yoluyla bir yeni/yarı sömürgeleştirme yöntemi -doğrudan yönetimden dolayıy yönetime (Mandel, 1995:246) - izlenmiştir. Ekonomik ortaklıklar her zaman gelişmiş kapitalist ülkelerin lehine olmuştur; zira piyasa şekillerindeki farklılıklar, mübadele hadlerinin tarımsal ürün ihracatçıları aleyhine ve sınai ürün ihracatçıları lehine dönmesine, böylelikle ülkeler arasında reel gelir transferlerine yol açmaktadır. Zira, tarımsal hammaddeler ve gıda maddeleri üreten ülkelerde fiyat düşüşü olursa sanayi malları üreten ülkelerde reel gelir yükselir (Kazgan, 1970:31).

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar içinde, Türkiye'nin dünya sistemi içindeki yerini göstermesi açısından birkaç önemli tarihe değinmek gerekli görünmektedir:

Öncelikli olarak Türkiye, 19 Şubat 1947'de IMF ve Dünya Bankası'na üye olmuş (Kepenek ve Yentürk, 2000), böylelikle bugüne kadar sürdürmekte olduğu hükümet destekli IMF politikalarına da bir giriş yapmıştır.

Bu dönemde, ABD'nin uluslararası ticareti geliştirmek ve dolayısıyla savastan en karlı çıkan ülke olarak ithalatını artırmak üzere geliştirdiği Marshall Planı'ndan yararlanmak üzere, Türkiye 1947 yılında Amerika'ya başvurmuştur. 1948 yılı Temmuz ayında Türkiye, Marshall Planı'na alınmış ve Amerika ile bir İktisadi İşbirliği Anlaşması imzalamıştır (Güven, 1998:1). Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell Dorr, yardımın amacını şöyle açıklamıştır:

“Türkiye’nin iktisadi plan sonucunda çoğalan buğday mahsülü, hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikalarında çalışan işçilerini beslemeye yardım edecektir. Hür dünyanın güçlenmesi, Türkiye’de tarımsal üretimin artmasıyla dostlarına hayati ihtiyaçları olan gıda maddeleri, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir.”

Bu dönemde, tarımsal üretimin merkeziliği ve korumacı-devletçi sanayileşme çizgisinden vazgeçilmesi üzerine “telkin”den öte bir anlam taşıyan, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası yarı-sömürgelik durumunu tescil eden üç rapor bulunmaktadır. Bunlar, 1948 tarihli Hills Heyeti Raporu, 1949 tarihli Thornburg Raporu ve 1951 tarihli Dünya Bankası Raporu’dur (Kepenek ve Yentürk, 2000:133). Her üç raporun da ortak özelliği, devlet müdahalesinin ve plan fikrinin terk edilmesi, tarıma dayalı büyüme modeline geçilmesi, özel girişimcilğe ve yabancı sermayeye ağırlık verilmesidir. Bunun için, karayolları ağı kurulması öngörülmekte, 1930’lu yılların demiryolu-sanayileşme ikilisinin yerini geri dönülmez bir biçimde karayolu-tarım ikilisi almaktadır. Ancak tarımsal üretime yönelik ağır sanayi de ithal edilmesi gereken sanayi malları arasındadır. Örneğin Thornburg Raporu Türkiye’nin 3000 traktör üretmesini içeren Traktör Fabrikası projesini eleştirmekte, Türkiye’nin ihtiyacının traktör olmadığını, bunun yerine dış alıma gidilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Güven, 1998:91). 1951 tarihli Dünya Bankası Raporu (Barker Raporu) ise Türkiye Ekonomisi başlığını taşımaktadır. Rapor, tarım ve teknik ve idari personelin yetiştirilmesi konularını ekonomik öncelikler olarak saptar. Raporda, diğer raporlarda olduğu gibi, tarımsal kalkınma modeli öngörülmektedir. Tarımın yanında hafif sanayiye de yer verilmektedir. Sanayileşmek için öncelikli olarak tarımsal üretime hız verilmesi, tarıma dayalı sanayileşmeye yönelmesi görüşü belirgindir (Güven, 1998:113). Geliştirilmemesi gereken endüstriler ise şöyle ifade edilmektedir: 1) Her çeşit lüks mallar 2) Ağır makine ve metal işleri sanayii 3) Ağır kimya sanayii 4) Selüloz ve kağıt sanayii. Bu sanayi dallarının geliştirilmemesi gerekmesinin nedenleri ise şöyle sıralanmaktadır: “ya yerli hammadde ya da gerekli teknik bilgi yokluğu, sermaye ihtiyacının yüksekliği, ürünlere büyük bir talebin olmaması ya da bunların her birinin kombinasyonu...” (akt. Güven, 1998:115).

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcıyla başlayan dönemde iç ticaret hadlerinin tarım fiyatları lehine gelişmesi, dünyada oluşan yeni konjonktürle birleşince üçüncü dünya ülkelerindeki kapitalist gelişme çizgisinin ana seyri olan karayolu-tarım ikilisi Türkiye’de de yankısını bulmuştur. Bu dönemin temel tarım politikası ise, tarımsal üretkenliğin artırılmasıdır. Bunun için, başarılıp başarılammaması bir kenarda bırakılacak olursa, toprak yapısı ÇTK ile ilk defa olarak ciddi bir değişikliğe uğratılmaya çalışılmıştır.

1948'den sonra Türkiye'ye gelmeye başlayan traktörler, tarımda üretkenliği arttırmaya yönelik sulama ve tohum ıslah projeleri gibi yatırım planları, artan tarım kredileri ve 1950'li yılların basındaki toprak açma süreci üretimde bir artışa neden olmuştur (Keyder, 1984:163). 1948'de 1750 olan traktör sayısı, 1955 yılına gelindiğinde 40.000 olmuştur. Ekilen toprak miktarı ise 1948'de 130 milyon dönümden 1950'de 220 milyon dönüme çıkmıştır. Aynı dönemde en büyük dört şehrin nüfusu yüzde 75 oranında artmıştır. 1950 Ziraat Sayımında kendi toprağını işleyen aile sayısı 2.3 milyon iken, 1963 sayımında aynı rakam 3.1 milyona yükselmiştir (Keyder, 1984:164). 1945 yılından 1953 yılına kadar olan dönemde traktör sayısı ve kredilerdeki artış gösterir tablo, aşağıda verilmektedir. (Bkz. Tablo-3.)

Keyder'e göre tüm bu istatistikler göstermektedir ki, dönem içinde küçük meta üretimi çok büyük bir hızla yaygınlaşmıştır. Yani malların kullanım değerini değil, değişim değerini gözeterek, kar mantığı içinde üreten üretici sayısı artmıştır ve savaş sonrası dönemde belirleyici ilişkiler artık bunlardan kaynaklanmaktadır.

**TABLO-3 : Bazı Tarımsal Girdilerin Sayısal Değişimi**

| Yıllar | Traktör Sayısı | Artış(%) | Kredi Tutarı | Artış(%) |
|--------|----------------|----------|--------------|----------|
| 1945   | 1156           | -        | 113          | -        |
| 1946   | 1356           | 17.3     | 176          | 55.8     |
| 1947   | 1556           | 14.7     | 243          | 38.1     |
| 1948   | 1796           | 12.9     | 236          | -2.9     |
| 1949   | 9170           | 422.2    | 337          | 42.8     |
| 1950   | 16585          | 80.9     | 412          | 22.3     |
| 1951   | 24000          | 44.7     | 646          | 56.8     |
| 1952   | 31415          | 30.9     | 1067         | 65.2     |
| 1953   | 35600          | 13.3     | 1213         | 13.7     |

**Kaynak:** Kepenek ve Yentürk, 2000: 72.

Aynı zamanda Kore savaşının hammaddeler lehine bir fiyat artışı sağlamış olmasının ticaret hadlerinin tarım lehine dönmesine neden oluşu da bu tabloyu tamamlar (Keyder, 1984:163). Ancak, bu dönemin en önemli özelliği tarımda yaşanan hızlı metalaşma sürecidir. Bu dönemde, hem emek (mevsimlik işgücü ve uzmanlaşma anlamında), hem de üretim ve tüketim hızla metalaşmıştır. Toprak reformunun gerçekleştirilmemiş olmasının bir diğer nedeni de, Amerikan reçetelerinde kristalize olan, Türkiye'nin İkinci



Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği köylülükte metalaşma sürecine yönelik iradi eğilimde aranmalıdır.

Bu metalaşma sürecinde, Türkiye'de en önemli unsur emek olmuştur. Zira, toprak diğer üretim ürünlerine göre boldur. Üstelik, 1913-23 yılları arasında nüfusun da büyük ölçüde azalması toprağı daha da bollastıran bir etki yapmıştır. Oysa yine aynı nedenle, emek kıt bir üretim unsurudur. Bu durum, kanımızca Türkiye'de bir toprak reformu gerçekleştirilememiş olmasının temel nedenlerinden birini teşkil etmektedir.

## 2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Doğan Avcıoğlu, toprak reformu sorununun 1934 yılından itibaren gündemde olduğunu, ancak toprak reformu hikayesinin CHP yönetiminin üst düzeyinde ele alınmasının 1936 yılına rastladığını belirtir (akt. Keyder ve Pamuk, 1985:51-2). Kasım 1936'da Meclis'in açılış konuşmasında Mustafa Kemal şöyle der:

“Toprak Kanununun bir neticeye varmasını Kurultay'ın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftci ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağı malik olması behemahal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır” (aktaran Keyder ve Pamuk, 1985:55).

Toprak reformuna yasal yolu açmak için gerekli Anayasa değişiklikleri, Şubat 1937'de Meclis'te kabul edilir. Ancak bundan sonra çeşitli nedenlerle, toprak reformu konusuna geri dönmek için 1945 yılının gelmesi gerekecektir. 1945 yılı Mayıs ayında hükümet, “Çiftçiyi Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması hakkındaki Kanun Tasarısı'nı” Meclis'in gündemine getirir (Keyder ve Pamuk, 1985:54). Tasarı için geçici bir komisyon kurulur ve bu komisyonda Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak, Halil Menteşe gibi büyük toprak sahipleri de bulunur. Bu komisyon üyeleri tasarıyı “oldukça zararsız” bir biçime getirince, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile birlikte, radikal bir toprak reformu yasanın savunular, 17. maddeyi tasarıya ekler ve tasarı İnönü'nün ısrarlı çabası sonucu Haziran 1945'te Meclis'te kabul edilir. Yasanın uygulanmasını başlatacak olan tüzük Mayıs 1947'de çıkar. 1950 seçimleri öncesinde yine CHP yöneticileri 17. maddeyi Meclis'te iptal ettirir. Mayıs 1955'te kanunun 24 maddesi daha değiştirilir ve nihayet yeni Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile kanun 1973'te yürürlükten kalkar (Keyder ve Pamuk, 1985:54).

Kanunun *Genel hükümler* başlığı altındaki birinci bölümünün birinci maddesinde, kanunun amacı şöyle aktarılmaktadır:

“a. Arazi olmayan ve yetmeyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak

isteyenler aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak; b. Kendilerine arazi verilenlerle yeter arazisi bulunup üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek; c. Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak”<sup>1</sup>

İkinci Bölümde *Dağıtılacak Arazi* başlığı altındaki sekizinci maddede, Kanun, dağıtılacak araziyi şu biçimde tanımlamaktadır:

“a. Devletin hüküm ve tasarrufu veya özel mülkiyeti altında bulunup kamu işlerinde kullanılmayan arazi, b. Bir veya birkaç köy, kasaba veya şehrin ortamaı olan arazinin ihtiyacıtan fazla olduğu Tarım Bakanlığı’na belirtilecek parçası; c. Sahibi bulunamayan arazi; d. Devletce kurutulan sahipsiz bataklıklardan kazanılacak arazi; e. Göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulmasıyla elde edilecek arazi; f. Bu kanun hükümlerine göre kamulaştırılacak arazi”

*Arazi kamulaştırması* başlığı altındaki Üçüncü bölümün ondördüncü maddesi ise, Tarım Bakanlığı’na kamulaştırılacak olan araziyi tarif eder. Buna göre;

“a. Mülhak ve mazbat vakıfların tüzel kişilikleri namına Vakıflar Genel Müdürlüğü veya mütevelliler tarafından tasarruf edilmekte bulunan bütün vakıf arazilerinin tamamı, b. Özel idare ve belediyelere ait olup da kamu hizmetlerinde kullanılmayan arazi, c. Gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine ait araziden beşbin dönümü geçen parçalar, d. Bu Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra işlenmeyen arazi, e. Bu Kanun hükümlerine göre kamulaşturmaya bağlı araziden bölünmek suretiyle 1944 yılı Ekim ayından sonra iktisap edilen ve yeni sahipleri tarafından doğrudan doğruya işletilmeyen arazinin tamamı”.

Onaltıncı maddede ise, dar topraklı bölgelerde işletilmeyen arazinin 2000 dönümden fazlasının kamulaştırılabileceği hükmü yer almaktadır. Sahibi tarafından işletilen orta arazi bu hükmün dışında tutulmuştur.

Kamulaştırılacak olan bu arazilerin sırasıyla kimlere dağıtılacağı ise, *Arazi Verilecekler* başlığı altındaki dördüncü bölümün otuz dördüncü maddesinde belirlenmiştir. Bu maddeye göre; a. Hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortaklık, kiracılık yapanlar; b. Arazisi yetmeyen çiftçiler; c. Hiç arazisi olmayıp, yerleşmiş bulunduğu yerde öteden beri tarım işçiliğiyle geçinenler; d. Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar, e. 59 uncu madde hükmüne göre miras ortaklığından ayrılanlar; f. Tarım ve Veteriner okullarını veya Tarım Bakanlığınca tanınmış Tarım kurslarını

<sup>1</sup> Kaynak belirtilmedikçe yapılan alıntılar Kanun’a ilişkin Meclis tutanaklarındandır.

bitirenlerden arazisi olmayanlar veya yetmeyenler; g. Evvelce çiftçi olmayıp da arazi edindiği takdirde çiftçilik yapacaklarına Tarım Bakanlığınca kanaat getirilenler”e bu maddede yazılı olan sıra dahilinde toprak dağıtılacaktır.

Aynı zamanda, 35. madde gereğince, 34. maddenin her bendi içinde su sıra gözetilecektir: a. Çocuk sahibi olanlar; b. Evi ve yeter miktarda istihsal aracı bulunanlar; c. Evi ve yeter miktarda istihsal aracı bulunmayanlar; d. Yeter istihsal aracı bulunup da evi bulunmayanlar.” Kanun’un 56. maddesine göre, bu Kanunla dağıtılacak arazi hiçbir şekilde ortaklıkla işletilemez ve kiraya verilemez.

Kanun’un bir reform niteliği taşıyıp taşımadığı tartışmasında ise temel kriter olarak değerlendirilen kiracılar tarafından işlenen 50 dönüm üzerindeki toprakların kamulaştırılıp yeniden dağıtılabilceği hükmü ile içeren 17. maddedir. 17. maddeye göre, topraksız ya da az topraklı tarım iscileri, kiracılar ya da ortakçılar o bölgede dağıtım esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katının sahibine bırakılması ve bırakılacak arazinin 50 dönümden az olmaması koşuluyla kamulaştırılabilir. Açıklaştırmak için bir örnek verelim; 100 dönüm arazisi olan Ahmet Bey’in, Mehmet adında bir ortakçısı olsun. O bölge için de saptanmış olan tarımsal ürünle geçinmek için gerekli görülen toprak miktarı ise 65 dönüm olsun. Bu örnekte, ÇTK’ya göre verilen toprağın üç katını sahibine bırakacağımız, 50 dönümün altına düşemeyeceğimiz ve Ahmet Bey’e 65 dönüm arazi bırakmamız gerektiği için Mehmet Bey’e ancak 25 dönüm arazi verebiliriz. Ama Ahmet Bey’in 260 dönüm arazisi olsa idi, Mehmet Bey’e 65 dönüm arazi verecektik. Bu durumda hem en fazla dörtte bir kuralını hem de 50 dönümden az olmama kuralını çiğnememiş olurduk.

Sonuç olarak, Kanun’la gerçek kişilerin geniş bölgelerde 5000 dönümü, dar bölgelerde 2000 dönümü geçen arazileri kamulaştırılabilecek, ortakçı veya kiracı çalıştıranların topraklarının dörtte biri o bölgede tarımsal üretim yapmak için gerekli toprak oranı saptandıktan sonra 50 dönümün altında toprak kalmamak koşuluyla dağıtılacaktır. Bunlar yapılırken, orta araziye dokunulmayacaktır ve kamulaştırılan arazide ortakçılığa izin verilmeyecektir.

### 2.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Gerekçesi

Gerekçeye göre, arazi, genişliği, çeşitliliği yanında yararlığı ile önem kazanır. “Zira bir milletin üremesi, iktisatça gelişmesi ve kuvvetlenmesi, herşeyden önce o milletin vatan olarak benimsediği arazinin genişliğine, çeşitliliğine ve yararlılığına bağlıdır”, ancak arazinin bu nitelikleri tek başına bir değer ifade etmez, yalnızca bir olanak sunar. Bu olanakların değerlendirilmesi ise, arazinin vatandaşlar arasında paylaşılmasının şekline, bir başka deyişle mülkiyet rejimine bağlıdır. Gerekçede, arazi mülkiyeti rejiminin yalnız bir

hukuk sistemi olarak değil, bir iktisadi düzen olarak, toplumsal yaşamı birebir etkilediğine devinildikten sonra, eski arazi mülkiyeti rejiminin tasfiyesinin zorunluluğundan bahsetmektedir. Zira, hem iktisadi genişleme, hem de iç huzur bu tasfiyeye bağlanmaktadır.

Ancak gerekçeye göre, arazi mülkiyeti rejimini değiştirmek tek başına yetmeyecek, bununla birlikte, işletme rejimini de değiştirmek gerekecektir. Arazinin işletilmesi rejiminde ortaklıktan uzaklaşma ziraat tekniklerinin daha hızlı yaygınlaşmasına hizmet edecektir. Bu nedenle, arazinin doğrudan doğruya sahibi tarafından işletilmesinin sağlanması Kanun'un temel amaçlarından biri olarak görünmektedir. Arazinin sahipleri tarafından işletilmesi ilkesine dayanan bir işletme rejimi "toprağına bağlı, köklü, kendi mülküne dayanır müstakil bir çiftçi kalabalığı yaratır" ki bu çiftçi kalabalığı "her çeşit içtimai sapkınlıklara karşı durur." Bu çerçevede, Kanun'un ikinci temel gerekçesi, köylülüğü "yerleşikleştirmek" olarak görünmektedir. Zira, toprak sahibi köylünün muhafazakarlaşacağı düşünülmektedir. Üçüncü olarak, büyük arazilerin büyük bir kısmının devlete ait olması, diğer yandan geçimini topraktan sağlayan kişilerin topraksız olması özel mülkiyet rejiminin mantığına uygun değildir. Dördüncüsü ise, rejimin dayandığı halkçılık esasının köylülerin gittikçe daha çok mülk sahibi olmasını gerektirmesidir.

Ek olarak, gerekçede "arazinin rasyonel biçimde kıymetlendirilmesi ve sakladığı bütün imkanların gerçekleştirilmesi davasında ziraatımızda göze çarpan" diğer vakalardan söz edilmektedir: arazi mülklerinin tapulaştırılması, sınırlandırılması, tescilli işlerinin yeni baştan düzenlenmesi, teknik bakımdan ıslahı yollarının açılması gibi... Bu kanunun, bu esasta da bir ilk adım olarak değerlendirilmesi gerekliliği ifade edilmektedir.

Gerekçenin konumuz açısından en önemli kısmı, ortakçılık sistemiyle ilişkili olan bölümdür. Buna göre, Türkiye'de geniş toprakların bakımsız olmalarının, iyice istismar edilememelerinin sınırlarından biri de işte bu ortakçılık rejiminde gizlidir ... ortakçılıkla işletmenin halihazırdaki şekli hem mülk sahipleri, hem ortakçılar, hem de millet iktisadi menfaatleri bakımından zararlıdır. Bu sistem kendi içinde Türkiye ziraatinin teknik, iktisadi ilerlemesini köstekleyen bütün engelleri barındırmaktadır". Ortaklıktan kurtulmak için çözüm, arazi sahiplerinin arazilerini işlemesi ilkesine yönelmek olarak gösterilmektedir. Gerekçede esas olarak çizilen çerçeve küçük ve orta arazinin işletilmesini sağlamak, bunun için de ortaklığı ortadan kaldırmak olarak açığa çıkmaktadır.

## **2.2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Geçici Komisyonu Raporu**

Geçici Komisyon üyeleri, tasarı hakkında üç aya yakın bir süre boyunca 45

toplantı yapmış, Komisyon'da hükümetin Kanun gerekçesiyle birlikte Kanun ele alınmış ve bu gündemli toplantılar sonucunda hükümet gerekçesi karşısında komisyonun genel görüşü şu şekilde ifade edilmiştir:

Komisyon raporuna göre, pazar için üretim yapanlar büyük oranda orta büyüklükte işletmelerdir ve tasarının asıl amacı da bu tip işletmelerin sayısını arttırmak olmalıdır. Tasarı bu şekilde yasalaştığı takdirde kişi başına düşen ortalama arazi büyüklüğü 60 dönümden 65 dönüme çıkacaktır ki, bu bir reform anlamına gelmemektedir ya da reform amacına ulaşmamış olacaktır ve Türkiye ekonomisinin ihtiyaçları bu yolla karşılanamaz. Ayrıca reformun uygulanmasında bir diğer güçlük de özellikle Karadeniz'in belirli illerinde ve başka bazı bölgelerde dağıtılacak arazi olmamasıdır. Komisyon, bu savını Orta Anadolu'da yapılan Ziraat Bakanlığınca yayınlanmış bir etüde dayandırmaktadır. Bu çalışmaya göre, "iki yüz dönümlerle bin dönüm arası mülklerin yüz ölçüsü bazı kazalarda mevcut bütün toprak mülkleri yüz ölçüsünün %6.9'unu, bin dönümden yukarı mülkler ise %01'ini teşkil etmektedir". Bu hesaba göre, iki yüz dönümden yukarı mülklerin yüz ölçüsü genel toplamın %7'si demektir". Bunun karşısında nüfusu az olan illerde büyük oranda boş toprakların bulunması, çiftçiyi "topraklandırma davasında daha esaslı tedbirler alınmasının gerektiğini göstermektedir". Bu tedbir, bir iç iskan politikası olabilir, ancak bunun mali külfetinin yanında halkın direnciyle karşılaşmak da olasıdır, ancak eğer topraklandırma meselesi radikal bir çözüme kavuşturulmak isteniyorsa, bu direnci ve mali külfeti göze almak gerekecektir. Bunun yanında, ülkemizde ekilen araziden çok daha büyük bir oranda ekilmeyen arazi mevcuttur ve çok az bir masrafla mera veya çayır olarak duran bu topraklar, hayvancılığa zarar vermeksizin, tarıma açılabilir. Diğer taraftan, sulama işlerinin başlatılması ya da artırılması verimi de arttıracaktır.

Komisyon raporuna göre, yasa tasarısının zirai kalkınmaya hizmet edeceği fikri doğru değildir. Zira, bunda en temel işlevi görecek olan Çiftçi Ocağı kaldırılmıştır. Oysa, "zirai kalkınma davasında sadece toprak dağıtmakla çok şey yapılmış olmaz. Bu mevzuda bilhassa memleketimiz için, önde gelen diğer ihtiyaçlar bulunduğu açıktır. Çiftçimizin her türlü donatımı ve zirai kredi davası bunların başında gelenlerdendir". Bunun yanında raporda, çiftçinin zirai donatım açısından çok zayıf olduğuna ve fiyat politikalarının çiftçiyi ezdiğine ve maliyetlerin yüksek olmasına değinilmekte, fiyat makasının çiftçi aleyhine açılmasının geçimlik üretimi arttırdığına, böylece pazar için üretimin gerekli koşullarının ortadan kalktığına işaret edilmektedir. Bunlara önlem olarak, Zirai Donatım Kurumu'ndan verilecek olan kredi ve finansman meselesine hükümetin el atması ve uygun bir fiyat politikası hayata geçirmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Komisyon, 1945 yılında Türkiye'de bulunan "geri işletme

şekillerinin” ekonomik geriliğin nedeni değil, sonucu olduğunu belirtmekte ve bu esas nedenler ortadan kaldırılmadıkça sadece toprak mülkiyeti ve işletme rejimlerinde yapılacak değişikliklerin bu “geri müesseseleri” ortadan kaldıramayacağını ifade etmektedir.

Bu çerçevede Komisyon, hükümetin tasarısının maddelerinde iki önemli değişiklik yapmıştır:

Bu değişikliklerden birincisi, hükümet tasarısında toprağın bölünmemesi esasına dayalı olarak temellendirilen “çiftçi ocağı” kurumunun tasarıdan çıkartılmasıdır. Hükümet tasarısında çiftçi ocağı 30-500 dönüm arası araziye tanımlamak için kullanılmıştır. Bu arazi, hiçbir şekilde bölünemeyen, mirascılar arasında reşit ve ehliyetli olana ocak reisliği veren ve reşit olanları ocaktan çıkarma hakkı tanıyan, “çiftçi ailelerinin yaratılması, çoğaltılması, idame ettirilmesi ve toprağın parçalanmaması” amaçlarını güden bir kurumsal yapı olarak kurgulanmıştır. Ancak, Komisyon ocağı “hukuka, hayat şartlarına ve memleket menfaatlerine uygun görülmediği” gerekçesiyle tasarıdan çıkarmıştır.

İkinci önemli değişiklik, 17. maddede yapılmıştır. Komisyonunda 17. madde şu ara şekli almıştır: “Dağıtılacak arazinin yetmediği yerlerde orta arazinin büyüklüğü çiftçi ocağı tarafından belirlendikten sonra geri kalan kısmının kamulaştırılması orta işletmeleri sona erdirecek gibi görüldüğünden, dar topraklı bölgeler için düzenli işletmeler dışında asgari bir arazi haddi belirlenmesi uygun görüldüğünden, bununla ilgili hükmü düzenleyen 16 ncı maddeye 2.000 dönüm ifadesinin eklenmesi, ayrıca ortakçı veya kiracı tarafından işlenen arazilerin dar topraklı bölgelerde dağıtılacak başka toprak yoksa 500 dönümden fazlasının ortakçı veya kiracı ile bu arazi üzerinde oturan tarım işçileri için kamulaştırılması, fakat bu arazilerin vergiye esas olan değerinin üç mislinin toprak tahvilleri ile ödenmesi, ayrıca 50 dönümden az olmamak üzere, o bölgede dağıtmaya esas tutulan miktarın üç katının sahibince seçilerek kendisine bırakılması”.

Geçici komisyon raporuna komisyonunda bulunan bu otuz iki üyeden içinde Emin Sazak ve Adnan Menderes gibi dönemin büyük toprak sahiplerinin de bulunduğu dokuz üye muhalefet şerhi koymuş (A. Menderes, S. Sağıroğlu, N. Göktepe, E. Sazak, T. C. Berker, A. Sungur, A. İnan, Ş. Tugay, T. B. Balta), 19 komisyon üyesi ise, raporu olduğu gibi kabul etmiştir.

### **2.3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Meclis Görüşmeleri ve Sonuçları**

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu T.B.M.M.’de ilki 14 Nisan 1945’te sonuncusu ise 11 Haziran 1945’te yapılan yedi bileşim sonunda 455

milletvekilinden 355'inin kabul oyu vermesi, geri kalan 110 kişinin 6 tanesinin boş kullanması, 104 kişinin ise bileşime katılmaması sonucu oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 36 kişilik komisyonda olup da oy kullanmayanların sayısı ise 6'dır (Menderes, Sağıroğlu, Sazak, Ataç, Umay, Berker).

Seyhan milletvekili ve I. ve II. Saka Hükümeti'nin Tarım Bakanı olan büyük toprak sahibi *Çavıt Oral* ise (Tezel, 1994:388), geçici komisyonun üç aylık süren çabaları sonucunda, hükümetin getirdiği "bağı ve bahçeyi parçalayan, kültür ziraatını 30 dönümlük hadde kadar indiren **toptancı bir zihniyetle** ziraatimizi şekillendirmek ve memleket realitesine uymayan bir ocak sistemi ihya etmek isteyen ve ziraatla hiç doğru olmayan mutaassıp bir müdahalecilik sistemine giden, haddizatında *yok nazari olan bir kanun tasarısını oldukça zararsız ve faydalı bir şekle koymaya muvaffak olmuştur*" diyerek, Hükümetin yasa tasarısının radikal yönlerinin komisyon tarafından törpülendiğini vurgulamaktadır. Ancak, Oral'a göre, hükümetin son anda yaptığı bir hamleyle 17. maddenin komisyon tarafından kabul edilmesi, Kanun'un tüm içeriğini boşaltmıştır. Oral, köylü tarımına dayalı Türkiye'de tarımın geliştirilmesiyle birlikte, toplumun toplumsal ölçekli sarsıntılardan korunması ve Türk milletinin süratle çoğalması ve ülkede yaşayan göçebe insanları süratle birleştirmek gerekçeleriyle de böyle bir Kanun'a ihtiyaç duyulduğunu, ancak Kanun'un bu şekliyle otarşik bir düzenin egemen olduğu bir dünyada kabul edilebilir olmakla beraber, demokrat rejimlerinin zaferinin kesinleştiği ve kurulmakta olan bol üretim ve rekabet dünyasında, devletçiliğin toplumun refahını bireylerin refahına üstün gören, böylelikle mülkiyet düzenine karışmaya hakkı olan yorumundan kaçınmak gerekir, demektedir. Oral'a göre, 17. madde büyük işletmeyi tamamiyle ortadan kaldırmakta, büyük işletmeyi sadece devlete ve iktisadi teşekküllere mal etmekte ve orta işletmeyi ortadan kaldırmaktadır. Ancak devletin kendisinin üretim yapması, maliyetleri artıracaktır. Bunun yerine devlet, kendi işletmelerini de üretim kooperatifleri kurmak suretiyle kamulaştırmalıdır. Sonuç olarak, hükümet reformda **"ifrata gitmekte"**dir.

*Yavuz Abadan'ın* (Eskişehir) konuşması ise, Oral'a verilen bir yanıt niteliği taşımaktadır. Abadan, kanunun *ideolojik bir içerik taşımadığının altını çizmekte*, yeni bir mülkiyet rejimi getirmediğini, mülkiyeti esas tutan bir memlekette, kamu mülkiyeti ve mülkiyete ait sınırlamaları içeren bir anlam taşıdığını ifade etmektedir. Ayrıca, O'na göre,

"Toprak rejimi daima ideolojik telakkilerle birlikte mütalaa edilmek itiyadı vardır. Bu itiyadın neticesi olarak belki de kanunumuzu mütalaa edenlerden sağ ve sol gözlüğü takanlar, kanun hükümlerinin kendi görüşlerine nazaran prensipsizlikler içinde bulunduğunu da ifade edebilirler. Biz böyle bir vaziyete katı şekilde cevap vermiş olmak için

mazbatamızda bu kanun tasarısının Türk halkçılık şuurunun milli meseleler üzerine çevrilmiş gerçekçi görüşünden ileri geldiğini açıkça belirtmekte idik".

Abadan, Kanun'un iki temel amaç güttüğünü ifade etmektedir: Sosyal adaleti gerçekleştirmek ve iktisadi refahı sağlamak.

Yine büyük toprak sahiplerinden İzmir milletvekili *Halil Menteşe* ise, tasarının iki hükmü içerdiğini düşünmektedir. Birincisi, topraksız köylüye toprak dağıtmak, ikincisi ise "Medeni Kanunun tesis etmiş olduğu mülkiyet rejimini tasfiye edip, bunun yerine yeni bir rejim koymak ve memleketin bünyesinde yeni bir mülkiyet rejimi ihdas etmek". Oysa O'na göre, hükümet otoritesi karşısında bir toplumsal tazyik gündemde değildir, asıl tehlike, bütün memleketin kamulaştırma tehdidi altına girmesi ve demokrasinin ve devlet düzeninin temeli kasabalarda yaşayan ancak gelirini tarımdan sağlayan orta sınıfın yok edilmesidir. Menteşe, bu nedenlerle kanuna karşı çıktığını beyan etmiş, ve toprak sorununun çözümü için Toprak Satın Almak Şartıyla İkrizat Kanunu adı altında bir öneri geliştirmiştir. Kanun önerisi basitçe, toprak satın almak isteyen çiftçilere Ziraat Bankası tarafından uygun koşullarda kredi verilmesini içermektedir.

Eskişehir Milletvekili dönemin büyük toprak sahiplerinden *Emin Saçak* da 54. birleşimde yaptığı konuşmasında, toprak kanununun çıkmasına kendisinin de taraftar olduğunu, komisyonda "çok zararlı gelen hükümet teklifinin zararını azaltmak için uğraştık"larını, fakat, "zihniyetin aslının iyi olmadığını ve o kötü zihniyetten hükümeti ayırmak imkanını bulamadık"larını belirtmektedir. Ona göre, bu toprak kanununun esası, "varlık düşmanlığı"dır.

55. birleşimde konuşan *Feyzi Uslu'ya* (Manisa) göre, içtimai ve iktisadi olmak üzere, kanunun iki temel saiki vardır. İktisadi saik, üretimin artırılmasıdır. Üretimin artırılması için ise, kanunun izlediği yol, küçük ve orta ölçekli işletmeyi korumak ancak, büyük işletmeleri kamu yararına işletmeler haline dönüştürmektir. Küçük işletmeyi korumak verimi artırma dışında, ekonomik krizlere dayanıklılığı itibarıyla de tercih edilmektedir.

Tasarının yasallaşmasından dört gün önce Dörtlü Takrir'i veren, 1946 yılında Demokrat Parti'nin başkanı ve 1950 seçimlerinden sonra da Başbakan olacak olan büyük toprak sahibi Menderes'e göre, "Bizim gibi arazisi mevcut nüfusun üç mislini toprağın verimiyle kolayca ve müreffeh olarak barındırabilecek bir memlekette çiftçiyi topraklandırma davasında, haydi büyük işletmeyi bir tarafa bırakalım, ikibin dönüme kadar olan orta işletme bile sayılamayacak durumda bulunan işletmelerin dahi parçalanmasına gitmek ve esasen işletmekte olan topraklar üzerinde bir nevi sahip değiştirme mahiyetinde kalacak mülkiyet islahlarıyla uğraşmak yerine yeni toprakların



ziraata alınmasını ve yeni yeni işletmelerin kurulmasını ve iyi işlenmemekte olan toprakların daha iyi işlenmesini sağlayacak prensiplerin yapılacak Toprak Kanunu'nda hakim olmasında fayda vardır". Zira, üçüncü müzakerede yapılan değişiklikler sahipleri tarafından düzenli bir şekilde işletiliyor dahi olsa, 500 dönümden 5000 dönüme kadar olan orta işletmelerin varlığını tehlikeye düşürmektedir. Ayrıca, orta arazinin kamulaştırma hükmü dışında kalabilmesi için getirilen koşullar fazlasıyla ağırdır. Çiftçiliği özel bir meslek haline getirmek (toprağın ocak kuracak çiftçiler tarafından bizzat işletilmesi fikri), köy ve kent arasındaki seti kalınlaştıracak, bu da memleketin geriliğini devam ettirecektir.

Meclisin 56. birleşiminde konuşan *Hıfzı Oğuz Bekata* (Ankara) da, tasarımı savunan diğer milletvekilleri gibi, tasarımın orta işletmeyi ortadan kaldırmayan, özel mülkiyet rejiminde bir değişiklik yapmayan, ancak "sınıfsız ve imtiyazsız bir millet bütünü" olarak, "muayyen bir sınıfa veya zümreye değil, bütün Türk halkına dayanan" bir rejimin yapılması gerektiği gibi, sosyal adaleti sağlama amacını güden bir tasarı olduğunu ifade etmektedir.

*Alaaddin Tiridoğlu* (Kütahya), tasarıya muhalif olanlara hitaben yaptığı etkileyici konuşmasında, tasarı tartışılırken temel olarak iki zihniyetin ortaya çıktığını belirtmektedir.

"Birinci zihniyet, toprak mülkiyetinde statükoyu olduğu gibi muhafaza etmek ve Devletin düzenleyeceği bütün nimetlerden istifade etmek. İkinci zihniyet; 4500 vatandaşın 4500 çiftliğini orada amele-yarıcı olarak başkasının mülkünde çalışanları toprağa fiilen sahip kılmak ve devletin düzenleyeceği krediyi fiilen kendilerine mal etmektir."

Tiridoğlu, iç muhaceretten bahsedenlere yanıt olarak ise, toprak verilecek vatandaşlar yerine, kendilerini müdafaa edebilen, bilgi ve sermayeye sahip bu 4500 vatandaşı Muş ovasında ellerinden alınan toprak kadar toprak vererek yerleştirmek, toprağı olmayan çiftçileri Muş ovasına göndermekten hem daha kolay hem de daha ucuz olacaktır demektedir ve devam etmektedir:

"Arkadaşlar, bazı arkadaşlarım bu kanunla mülkiyet emniyetine halel geldiğini ifade ettiler. Bendeniz aynı fikirde değilim. 4500 vatandaş tarafından müdafaa edilen bir mülkiyet mi, hepinize sorarım, bu mülkiyet mi daha kuvvetli müdafaa edilir, yoksa yarım sahip olacağı topraklar üzerindeki milyonlarca ailenin mevcudiyeti ile müdafaa edilen bir toprak mı daha iyi müdafaa edilir?"

Bir sonraki dönemin hükümetini kuracak olan *Recep Peker* (Kütahya) de, çiftçi, kendisi ve ailesini geçindirmeye yetecek toprak sahibi olmadığı takdirde, "harp sonunda bütün dünyaya akacak olan ideolojik fikirlerin çeşit çeşit zehirleri, milli vücuda nereden geldiği sezilmeyen birtakım tesirler

yaparak bu cemiyetin içinde mütemadiyen bunu kaynatır ve hayatı kökünden rahatsız eder" diyerek, İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ülkelerden biri olan SSCB'nin yaratabileceği iç huzursuzluktan şüphe duyduğunu ifade etmektedir.

17. madde, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun en kritik maddesidir. Zira, hem maddenin tasarıya konuluş biçimi, hem de kendisi, ciddi ve sert tartışmalar yaratmıştır. Geçici komisyonda görev almış olan büyük toprak sahipleri, tasarının zararlarını azalttuklarını, "ekstrem" noktaları törpülediklerini düşünürken, ikinci müzakereler sırasında Başbakan Saracoğlu bizzat gelerek 17. maddenin tasarıya içerilmesini önermiş, bunun üzerine Komisyon Sözcüsü Adnan Menderes sözcülük görevini bıraktığını açıklamıştır.

17. maddenin net anlaşılmadığı, yorumlara açık olduğu gerekçesiyle henüz görüşmeye geçilmişken Alaaddin Tiridoğlu tarafından 321 kişinin imzasıyla bir önerge sunulmuştur. Önerge şu şekildedir:

"Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde 3 katı sahibine bırakılmak şartıyla, yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir.

Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16. maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder".

17. maddenin görüşülmesi sırasında söz alan Cavit Oral, maddeye ilişkin;

"17. madde hükümleri toprakta hiçbir had ve hudud tanımamaktadır. 17. madde hükümleri bu memleketin istihlal ve iktisat hayatında çok önemli rol oynayan orta işletmeyi, düzenli işletmeyi, faydalı işletmeyi hiçe saymaktadır. Yine 17. madde hükümleri bu memlekette arazi haddini 50 dönüme kadar indirmektedir ve sonra bu yapılırken (...) zannederim bundan zarar gören beş-altıbin aile olmayacaktır. Bu yüzden (zarar görecek olan) memlekette asgari 80-100 bin çiftçi arazisi vardır. Çünkü elli dönüme kadar inen had, 200-300 ve hatta 100 dönümlük araziye bile parçalamaktadır" demektedir.

Orta işletmenin ortadan kaldırılacağı hususu, 17. madde üzerindeki temel tartışma noktalarından biridir. Zira, madde topraksız veya az topraklı ortakçılar, kiracılar ve tarım işçileri tarafından işlenmekte olan arazinin o çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere, 15. maddedeki had şartı aranmaksızın ve

düzenli işletilip işletilmediğine bakılmaksızın kamulaştırılmasını hüküm altına almaktadır. Ayrıca, tarım işçilerinin topraklandırılması konusunda maddeye muhalif olanların hiç de hoşlanmadığı bellidir. Yine Oral,

“Fakat, şurada düzenli çalışmakta olan, memleket istihsaline faydası bulunan bir işletmeyi bölerek bir ziraat ilminin amele olarak vasıflandırdığı insanlara, her birinin üzerinde 40-50’şer bin liralık tesislerini hiçe sayarak parçalayıp bunlara vermeyelim. Ortakçılara verelim, yarıcılara verelim, fakat ameleyi topraklandırmak istiyorsak, onun için başka çareler vardır. Bunun için pekala iç iskan politikası takip edilebilir”.

Zira, tarım işçilerinin topraklandırılması da, orta işletmelerin aleyhine bir düzenleme olarak görülmektedir. Orta işletmeler savunulurken, temel argümanlardan bir tanesi de, bu işletmelerin “birçok ameleyi geçindirmekte, birçok ameleye iş vermekte” olduğudur. İktisadi açıdan ise, modern bir işletmenin kurulabilmesi için asgari sınırın ikibin dönüm olduğu, bu dönümün altına düşmenin ziraatın modernleşmesini durduracağı yine Oral tarafından ifade edilmiştir. Maddeye muhalif olanların bir başka argümanı ise, bu maddenin şahsi sermayenin önünü tıkadığı, özel teşebbüsün tarıma yatırım yapmaktan kaçınacağı şeklindedir.

Oral’dan sonra söz alan Adnan Menderes ise, öncelikle 321 imzalı önerenin verilmiş şeklini sert bir dille eleştirmiş ve önergedeki bazı bölümler aleyhine daha önce oy kullanmış olan kimselerin bile önergeyi imzalamış olmalarını “milli hakimiyetin millet meclisinde tam olarak tecelli etmemesi”, “mecliste müzakereyi önlemeyi intaç eder bir hareket” olarak yorumlamıştır.

Menderes’e göre, önerge, yalnızca kiracılıkla veya ortaklıkla işletilen arazileri değil, 50 dönümden fazla olan tüm arazileri kamulaştırmayı esas almıştır. Kamulaştırmadaki tek kriter, yerli işçi çalıştırıp çalıştırmamaktır. Eğer yerli işçi çalıştırılıyorsa, mülk sahibi kendi mülkünde çalışıyor olsa da, toprağın kamulaştırılmasına izin verilmektedir ki bu, yalnızca orta değil, küçük işletmeleri dahi zor duruma sokmaktadır.

Alaaddin Tiridoğlu ise maddeyi şöyle savunmaktadır:

“Üç aylık çetin ve uzun bir konuşmadan sonra bu tasarı huzuruza tam bir bünye istihsalini geçirerek Türk köylü ve topraklılarına toprak vermeyi imkansızlaştıran bir topraklandırma tasarısı halini aldıktan sonra geliyor. Şayet arkadaşlar, bu 321 arkadaşın huzuruza arz ettiği 17. madde olmasaydı, komisyondan gelen tasarı ile bilhassa komisyonda bazı arkadaşların bu tasarının maddeleri üstünde gayet ince ve sanatkarane işletmelerinden sonra Türk çiftçi ve köylüsüne toprak verme imkanı kalmayacaktı”.

Komisyon Sözcüsü Tüzel, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Topraksız veya az topraklı çiftçilere toprak dağıtma mevzuunda eğer 15 ve 16. maddeler içinde kalır ve bu vatandaşlara ancak 16. maddenin tespit ettiği hadler dahilinde yapılacak kamulaşturmalarla elde edeceğimiz toprakları dağıtmak suretiyle bu vatandaşları yurtlaştırmak isteyecek olursa, birçoğunun öteden beri yerleştikleri, iktisaden bağlı buldukları ve işlettikleri toprakların üzerinde toprak sahibi yapmaya imkan hasıl olmayacaktır. Çünkü bu topraklar ya 16. maddenin tespit ettiği kamulaştırma hadlerinin aşağısındadır yani geniş topraklı bölgelerde ise 5000 dönüm, dar yerlerde ise 2000 dönümden aşağıdır. Bu takdirde, 16. maddenin hükmü dahiline girdiğimizde kamulaştırma yapacak vasıfta yer yok demektir. (...) çünkü 15 ve 16. maddelerde gayet sert ve katı bir rakam kabul etmiş oluyoruz. (...) Eğer bu fıkra kabul edilmeyecek olursa, bir iç iskan politikasının gerçekleşmesine intizar ederek uzun yıllar bir şey yapmamak lazım gelecektir.”

18-19 ve 20. maddeler kimi küçük sayılabilecek değişikliklerle kabul edilmiştir. Ancak, kamulaştırma bedelini tanımlayan 21. madde de 17. madde üzerine yapılan tartışmaların bir devamı niteliğinde gelişmiştir.

Yine daha sonra Demokrat Parti'nin kurucularından olacak Refik Koraltan bu maddeyi “tasarının temel taşı ve belkemiği” olarak tanımlamakta ve hak ve adalete uygun hale getirilerek çıkartulmasını istemektedir. Ona göre, devletin elinde dağıtmaya yeterli arazi olduğu halde, özel kişilerden toprak alıp, yine özel kişilere dağıtmak suretiyle Anayasanın 74. maddesi çiğnenmiş olacaktır.

Maddeye muhalif olan milletvekillerinin temel iddiası, kamulaştırılacak araziye biçilen değer (1944 yılı arazi vergisine esas olan matrah) “sağlıksız” olduğudur. Bu durumun, bir dizi arazi sahibine arazinin kıymetinden aşağı karşılık ödenmesini, ancak diğer bir kısma ise, daha fazla karşılık ödenmesine yol açacağı savunulmuştur.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Büyük Millet Meclisi'nin 11.06.1945 tarihindeki 72. birleşiminde 455 üyeli Meclis'te oy kullanan 345 kişinin tamamının oyunu alarak kabul edilmiştir. Oylamaya katılmayanların sayısı 104, boş oy kullanan milletvekillerinin sayısı ise 6'dır. Çeşitli maddelere muhalefet eden Yegena, Menderes, Koraltan, Düşünsel, Sağıroğlu, Menteşe, Peker, Oral, Bayar, Bayur ve Sazak gibi isimler oylamaya mazeretsiz olarak katılmayanlar arasındadır. Bunlardan Recep Peker bir sonraki dönem Başbakan ve Cavit Oral ise aynı dönemde Tarım Bakanı olacak, Kanunun Meclisten geçmesinden 6 ay sonra, 7 Ocak 1946'da Menderes, Bayar ve Koraltan ise birlikte Demokrat Parti'yi kuracaktır.

### 3. Bazı Sonuçlar

Keyder ve Pamuk'un aktardığına göre (1985), Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde 1947-72 yılları arasında, ama özellikle 1950'lerde yoğunlaşmak üzere, 22 milyon dönümün üzerinde arazi, topraksız ve az topraklı ailelere dağıtılır ki, bu miktar Türkiye'de 1980'lerde ekilen toprakların %8'i kadardır. Ancak, aynı yazarların verdiği bilgiye göre, bu toprakların yalnızca binde ikisi (54.000 dönüm) özel kişilerden kamulaştırılan arazi olup, geri kalan bölümü ise esas olarak Hazine topraklarıdır. Bu nedenle, Kanun özel toprakları kamulaştırma konusunda bir uygulamaya yol açmıştır denemez. Hem dönemin iktisat politikalarının tartışıldığı bölümde, hem de uzunca aktarılan ÇTK tartışmalarında görülmektedir ki, ÇTK'nın temel hedefi esasen ortaklığı ortadan kaldırmak ve bunun yerine Pazar için üretimde daha temel olan küçük ve orta köylü işletmelerini hayata geçirmektir. Bunu yapmaya çalışırken ÇTK'nın büyük toprak sahiplerini karşısına aldığı açıktır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında büyük ölçüde zenginleşmiş olan büyük toprak sahiplerinin ve tefeci-tüccar kesiminin CHP ile ayrışmasında ve müteakiben Demokrat Parti'nin kurulmasında ÇTK'nın bir temel itki olmasa bile harekete geçirici itki olduğu iddia edilebilir (Akşın, 1997; Ahmad, 1992; Boratav, 1982; Keyder ve Pamuk, 1985). Ancak ÇTK'nın kanımızca en önemli yanı, Demokrat Parti'nin kurulmasından ziyade, yeni dünya için üretimde emeğin nisbi kıtlığının azaltılmasına ve tarımsal üretimin artırılmasına yönelik bir önlem olarak küçük ve orta mülkiyetin geliştirmesi ve ortakçılık ve kiracılığın ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin, bundan sonraki dönemde açığa çıkacak olan karayolu-tarım ikilisiyle olan sürekliliğinin görülmesidir. Bir başka deyişle, ÇTK Avcıoğlu'nun ileri sürdüğü gibi, "devrimci-reformcu bir kadro tarafından gündeme getirilmiş, ancak bu kadronun bürokrasinin tutucu kadrosu ve büyük şehir tüccarı ile ittifak halindeki eşraf karşısında aşağıdan hissedilir bir tepki gelmeyen bir ortamda kaçınılmaz görünen bir yenilgi" ile sonuçlanmış, (Avcıoğlu 1971'den aktaran Keyder ve Pamuk; 1985:55) başarısız bir deneme sayılamaz. İçinde Alaaddin Tiridoğlu gibi daha sonraları sosyalist harekette yerini alacak olan kişilerin de bulunduğu, ÇTK Meclis görüşmeleri sırasında aktardığımız Kanun'un savunucularının topraksız köylüye toprak dağıtılması açısından Kanun'u destekledikleri doğru olmakla birlikte, bir bütün olarak Kanun'un yönelişinin/hedefinin bu olduğunu iddia etmek aynı oranda doğru değildir. Birtek ve Keyder'in savunduğu "iktidarın toprak reformunu politik mücadele aracı olarak kullanması hipotezi" de Avcıoğlu'nun tezi gibi, kısmi doğrular içermektedir ancak, Kanun'un "İkinci Dünya Savaşı'ndan zararlı çıkan orta köylünün devletten uzaklaşması üzerine, savaş yıllarında güçlenen büyük toprak sahipleri ve kaybedilen orta köylülüğe karşı küçük köylülerle ittifak kurma çabası" (Keyder ve Pamuk, 1985:60) olarak değerlendirilmesi, en azından ÇTK gündeme geldiği andan itibaren "orta köylülük üzerine gelişme" temasının yoğunluğunu ve ÇTK

küçük köylü lehine bir düzenleme halini aldıktan sonra da yine tek parti tarafından ÇTK'nın yürütülmesi sorumluluğunun büyük toprak sahibi Cavit Oral'a verilmiş olmasının nedenini açıklayamamaktadır. Yine Keyder ve Pamuk'un sınıflandırdığı üçüncü açıklama biçimi ise, buhran koşullarında tek parti rejiminin geleceğini sanayileşmeye bağlaması, sanayileşmenin de gıda maddeleri üretiminde hızlı bir artışa bağlanması şeklindeki tezdir. Yazının başından beri, esas olarak diğer ikisiyle çelişmeyebilecek olan ekonomik-politika kaynaklı bu yaklaşımın hatalı olduğunu göstermeye çalıştık. ÇTK, Kadro dergisi yazarlarına sanayi planları hazırlatan, SSCB'li ekonomi uzmanlarının raporlarıyla ülkeyi yöneten 1930'lu yılların sanayileşmeci-devletçi çizgisiyle arasında bir süreklilikten çok, bir kopuşu barındırmaktadır.

## Kaynaklar

- Ahmad, F. (1992) Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980) İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Akşin, S. (Ed) (1989) Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (1997) Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi Cilt:2 İstanbul: Cumhuriyet Kitaplığı.
- Boratav, K. (1982) Türkiye'de Devletçilik İstanbul: Savaş Yayınları.
- Boratav, K. (1998) Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi
- Çiftçiyi Toprak Dağıtılması Ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/386). S. Sayısı:97.
- Deringil, S. (1994) Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güven, S. (1998) 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri İstanbul: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Kazgan, G. (1970) 100 Soruda Ortak Pazar Ve Türkiye İstanbul: Gerçek.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000) Türkiye Ekonomisi İstanbul: Remzi.
- Keyder, Ç. (1984) "Türk Tarımında Küçük Meta Üretimimin Yerleşmesi 1946-1960:"
- Keyder, Ç.; Pamuk, Ş. (1985) "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler". Yapıt Aralık-Ocak 1984-84 S. 52-63.
- Mandel, E. (1995) İkinci Dünya Savaşının Anlamı İstanbul:Yazın.
- Marquilez, R. ve Yıldızoğlu, E. (1998) Tarımsal Dönüşüm 1923-1970 Geçiş Sürecinde Türkiye İ.C. Schick ve E.A. Tonak (der.) İstanbul: Belge.
- T.B.M.M. Kavanin Mecmuası Cilt:27 1 Kasım 1945 Ankara: T.B.M.M. Basımevi.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem:VII, Cilt:17 Toplantı:2, 54. Birleşim, 14.5.1945 s.59-84.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem:VII, Cilt:17 Toplantı:2, 55. Birleşim, 16.5.1945 s.98-122.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem:VII, Cilt:17 Toplantı:2, 56. Birleşim, 17.5.1945 s.124-160.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem:VII, Cilt:17 Toplantı:2, 57. Birleşim, 18.5.1945 s.162-193.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem:VII, Cilt:17 Toplantı:2, 67. Birleşim, 1.6.1945 s.4 -48.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem:VII, Cilt:17 Toplantı:2, 69. Birleşim, 5.6.1945 s.115-160.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem:VII, Cilt:17 Toplantı:2, 72. Birleşim, 11.6.1945 s.213-235.